

การสร้าง “ความเป็นล้านนา” ในวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ¹

สุนทร คำยอด

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

sunthorn080@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อกล่าวถึงการสร้างความเป็นล้านนาผ่านงานวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ โดยอาศัยแนวความคิดเรื่องอุดมการณ์ พบว่า อุดมการณ์ที่ใช้ประกอบสร้างความเป็นล้านนาเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่เรียกว่า “อุดมการณ์ล้านนานิยม” นักเขียนภาคเหนือได้ประกอบสร้างความเป็นล้านนาโดยใช้วัฒนธรรมภาคเหนือ ได้แก่ ภาษา วรรณกรรม ขนบธรรมเนียมอาหาร เครื่องแต่งกาย สถาปัตยกรรม การขับขาน และทัศนศิลป์ โดยมีจุดประสงค์เพื่อแสวงหาพื้นที่ให้กับวัฒนธรรมล้านนาภายใต้กระแสชาตินิยม

[วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 35 ฉบับที่ 3 ปี พ.ศ. 2559]

คำสำคัญ: การสร้างความเป็นล้านนา, อุดมการณ์ล้านนานิยม, วรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ

¹ บางส่วนของบทความนี้ปรับปรุงมาจากการนำเสนอในการประชุมวิชาการนานาชาติไทยศึกษา ครั้งที่ 13 (13th International Thai Studies Conference-ICTS13) ในหัวข้อ “ความเป็นล้านนา ในวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ” นอกจากนี้ผู้เขียนขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.นันทนัย ประสานนาม ที่ได้ชี้แนะและให้แนวคิดแก่ผู้เขียนจนสามารถพัฒนาเป็นบทความนี้

The construction of “Lannaness” in Literature of Northern Thai Writers

Sunthorn Khamyod

Faculty of Liberal Arts, Maejo University

sunthorn080@gmail.com

Abstract

This article aims to search for and analyze the types of Lannaness in literatures authored by Northern Thai writers. Through the data analysis, the ideology possessed by these writers is the political one called Lannaism. The Northern Thai writers have constructed the Lannaness in their work using Northern Thai culture including language, literatures, traditions, food, costume, architecture, songs, and craftsmanship. The objective of this study is to establish a firm position that allows the Lanna culture to be existed under the wave of the Centralized Nationalism.

[Thammasat Journal, Volume 35 No.3, 2016]

Keywords: Lannaness, The Ideology of Lannaism, Literature of Northern Thai Writers

บทนำ

การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองประเทศราชในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งผลกระทบต่อประชาชนในหัวเมืองต่าง ๆ ในเมืองเชียงใหม่ได้เกิดการรวมตัวของประชาชนเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง ซึ่งประชาชนได้รับความเดือดร้อนจากนโยบายการเก็บภาษีของรัฐบาลสยาม ภายใต้การนำของพระยาปราบสงคราม (พระยาผาบ) ภายใต้นั้นรัฐบาลสยามได้มีมาตรการเพื่อให้ล้านนายอมรับอำนาจของสยามด้วยการครอบงำผ่านระบบราชการ โดยเฉพาะด้านการศึกษาและภาษาได้กำหนดให้ใช้ภาษาสยามสอนในระบบโรงเรียน ทศวรรษถัดมา คือ พ.ศ. 2456 “ตัวเมือง” หรืออักษรธรรมล้านนาได้ถูกสั่งห้ามไม่ให้ใช้ในการเรียน และปีเดียวกันได้สั่งห้ามให้เรียกชาวล้านนาว่า “ลาว” (ธนศวร เจริญเมือง, 2554, น. 37-50) ด้วยแรงบีบคั้นภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงเกิดการตอบโต้จากปัญญาชนล้านนาเพื่อต่อต้านการครอบงำของส่วนกลาง โดยใช้งานเขียนเพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของวัฒนธรรมล้านนา นักเขียนกลุ่มนี้ได้แก่ ไกรศรี นิมมานเหมินท์, สงวน โชติสุขรัตน์, สิงหะวรรณสัย และอำพัน ไชยวรศิลป์ (อ.ไชยวรศิลป์) งานเขียนได้แสดงถึงความพยายามในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ และพยายามที่จะจัดวาง “ความเป็นล้านนา” ให้เทียบเคียงกับวัฒนธรรมของส่วนกลาง

เมืองเชียงใหม่ถูกสร้างให้เป็นเมืองท่องเที่ยว และมีการสร้าง “วรรณกรรม” เพื่อมารองรับสภาพการณ์ดังกล่าว โดยเริ่มเมื่อ พ.ศ. 2480 ชนชั้นสูงของสยามได้เผยแพร่ทัศนคติต่อเมืองเชียงใหม่โดยใช้ภาพลักษณ์ของบ้านเมืองที่มีธรรมชาติอันโดดเด่น มีวัฒนธรรมที่แปลกตาสะท้อนผ่านเพลงภาพยนตร์ และวรรณกรรมที่ถูกผลิตซ้ำ อนึ่งการสะท้อนภาพธรรมชาติอันบริสุทธิ์และประเพณีที่แปลกตาย่อมเย้ายวนและท้าทายให้เข้ามาพิชิต ดังนั้น “ล้านนา” จึงเปรียบเหมือน “สตรีเพศ” ที่รอการค้นหาจาก “บุรุษเพศ” เปรียบเหมือนอำนาจจากส่วนกลางที่เหนือกว่า ภายใต้นี้ผู้หญิงเหนือกลายเป็นประเด็นที่สำคัญในกระบวนการต่อรองอำนาจระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่น ส่วนกลางได้เสนอภาพผู้หญิงเหนือที่ “รักสวยรักงาม ใจ และซื่อสัตย์” (สุนทร ค่ายอด, 2558, น. 228) ในช่วง พ.ศ. 2470-2490 ได้มีการสร้างความเป็นไทยเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาล ผ่านงานวรรณกรรมของหลวงวิจิตรวาทการ นอกจากนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นอีกคนหนึ่งที่มีบทบาทในการสร้างความเป็นไทยผ่านงานวรรณกรรมจนทำให้ชาตินิยมกระแสหลักมีอิทธิพลครอบงำสังคมไทย (สายชล สัตยานุรักษ์, 2551)

อ.ไชยวรศิลป์ เป็นนักเขียนคนสำคัญของภาคเหนือที่ได้ผลิตตัวบทขึ้นมาเพื่อสื่อสารกับคนนอกวัฒนธรรม โดยได้เสนอภาพแทนผู้หญิงเหนือขึ้นมาอีกชุดหนึ่งที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับภาพแทนที่นำเสนอโดยส่วนกลาง อ.ไชยวรศิลป์ ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากนักคิด นักเขียนคนสำคัญสองท่าน คือ ศรีบูรพา (กุหลาบ สายประดิษฐ์) และส.ธรรมยศ (แสน ธรรมยศ) นักเขียนที่ร่วมสมัยกับ อ.ไชยวรศิลป์ คือ มาลา คำจันทร์ (เจริญ มาลาโรจน์) ได้ผลิตผลงานอย่างต่อเนื่อง ได้รับการยกย่องในหลายระดับ หทัยวรรณ ไชยะกุล (2556) ศึกษาวรรณกรรมล้านนาร่วมสมัย (พ.ศ. 2413-2550) การสืบทอดภูมิปัญญา และการสร้างสรรค์ พบว่า วรรณกรรมของมาลา คำจันทร์ มีลักษณะเด่นคือการผสมผสานระหว่างข้อมูลในรูปแบบจารีต อันได้แก่ ตำนาน ประวัติศาสตร์ และได้สอดแทรกความเป็นล้านนา โดยเฉพาะการสอดแทรกลักษณะภูมิปัญญาแบบพื้นบ้านพื้นถิ่น ในแต่ละเหตุการณ์

มีลักษณะเป็นพื้นถิ่นทั้งสิ้น นอกจากนี้บัวริน วังศิริ (2556) ศึกษาภาพแทนล้านนาในสายตาคณอก (สยาม/ไทย) และการโต้กลับมายาภาพของนักเขียนพื้นถิ่น พบว่า งานเขียนของมาลา คำจันทร์ เป็นการนิยามอัตลักษณ์ล้านนาขึ้นมาใหม่จากมุมมองของคนในวัฒนธรรมในบริบทความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สยามเหนือกว่า โดยสร้างภาพผ่านมุมมองคู่ตรงข้าม คือ กำหนดให้ล้านนาด้อยอำนาจและอยู่ภายใต้การปกครองของสยามการถูกสร้างภาพแทนในแง่ลบ จะเห็นได้ว่านักเขียนที่ได้ผลิตตัวบทเพื่อโต้กลับกับส่วนกลางอย่างชัดเจน คือ อ.ไชยวรศิลป์ และมาลา คำจันทร์ จึงเป็นประเด็นคำถามที่สำคัญว่านักเขียนทั้งสองได้ประกอบสร้าง “ความเป็นล้านนา” (Lannaness) ผ่านตัวบทอย่างไร

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาได้เลือกตัวบท คือ งานวรรณกรรมของ อ.ไชยวรศิลป์ จำนวน 13 เรื่อง และมาลา คำจันทร์ จำนวน 19 เรื่อง โดยใช้แนวคิดเรื่องอุดมการณ์ (ideology) ของหลุยส์ อัลธุสแซร์ (Louis Althusser) ซึ่งได้นำแนวคิดเรื่องนี้มาพัฒนาเป็นแนวคิดอุดมการณ์และปฏิบัติการของอุดมการณ์ (ideology and ideological practice) ที่มีสาระสำคัญว่า “อุดมการณ์ไม่ใช่ตัวแนวคิดหรือความคิด หากแต่เป็นชุดความคิดหรือกรอบวิธีคิดที่ได้รับการติดตั้งไว้สำหรับทำความเข้าใจ ตัวเรา โลก สังคม เพราะอุดมการณ์เป็นกรอบคิด ดังนั้นหากคนเราได้อยู่ภายใต้อุดมการณ์ที่ต่างกัน วิธีคิด ความเข้าใจ ความเป็นไปต่าง ๆ รอบตัว ก็จะแตกต่างกันไปด้วย” (อัลธุสแซร์, 2557, น. 216-219) การทำงานของอุดมการณ์ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การทำให้ดูราวกับธรรมชาติ (naturalisation) ทำให้เป็นเรื่องธรรมดาในสังคมโดยปราศจากการตั้งคำถามใด ๆ จากคนในสังคม เพื่อธำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม นอกจากนี้การทำงานของอุดมการณ์ต้องอาศัยการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ (reproduction of ideology) ซึ่งคำถามที่สำคัญที่สุดของหลุยส์ อัลธุสแซร์ คือ ใครมีอำนาจในการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ และกระบวนการผลิตซ้ำนั้นเป็นไปเพื่ออะไร (อัลธุสแซร์, 2557, น. 224)

นอกจากนี้ ยังอาศัยการตีความวรรณกรรมตามทฤษฎีของโรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ที่มองว่าวรรณกรรมสามารถตกย้ำ ผลิตซ้ำ ความแตกต่างหลากหลายในสังคมความรู้ในวรรณกรรมจึงเป็นเพียงวาทกรรม และเป็นเรื่องของภาคปฏิบัติการ การศึกษาภาษาในวรรณกรรมทำให้เราเห็นว่าความเข้าใจว่าในวรรณกรรมเป็นทั้งเรื่องของการต่อต้านที่อธิบายเป็นคำพูดไม่ได้ แต่รับรู้ผ่านได้ด้วยความคุ้นเคย (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545, น. 190-191) อีกทั้งยังได้ใช้แนวคิดของซิลส์ เดอเลิซ (Gill Deleuze) และเฟลิซ กัตตารี (Félix Guattari) เรื่อง “วรรณกรรมกระแสรอง” หรือ “วรรณกรรมเสียงส่วนน้อย” (a minor literature) ในฐานะของเครื่องมือที่ใช้ในการต่อต้านความคิดแบบเผด็จการที่มาในวรรณกรรมกระแสหลักของนักเขียนที่มีชื่อเสียงทั้งความคิดของผู้แต่ง การเป็นตัวตน เนื้อเรื่อง ประวัติศาสตร์ ฯลฯ เป้าหมายสูงสุดของวรรณกรรมเสียงส่วนน้อยจึงไม่ใช่การสถาปนาตนเองเป็น “เสียงส่วนใหญ่” หากเป้าหมายของวรรณกรรมประเภทนี้ คือ การต่อสู้เพื่อสร้างความเป็นอิสระ พ้นจากการครอบงำของเสียงส่วนใหญ่ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545, น. 321-336)

จากแนวคิดข้างต้น จึงนิยามความหมายของอุดมการณ์ล้านนานิยมว่า คือ ชุดความคิดที่ประกอบสร้างขึ้นจนเกิดการรับรู้ “ความเป็นล้านนา” ที่สะท้อนผ่านภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์ และมีบทบาทในการเชื่อมประสานกลุ่มคนที่มีความคิดที่คล้ายกันเข้าด้วยกัน โดยทำให้คนบางกลุ่มเข้ามาขับเคลื่อนเพื่อชี้ชวน เพื่อเชิดชูล้านนา ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การผลิตงานวรรณกรรม

การทำความเข้าใจความเป็นล้านนาในงานวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ ผู้เขียนจะนำเสนอผ่าน 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) ความเป็นล้านนาในวรรณกรรมยุคจารีต 2) รัชชาติกับงานวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ 3) ความเป็นล้านนาในงานวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ความเป็นล้านนาในวรรณกรรมยุคจารีต

จากการศึกษาวรรณกรรมโบราณของล้านนา พบร่องรอยทางความคิดที่สำคัญที่สืบทอดมา ยังนักเขียนภาคเหนือในปัจจุบัน เอกสารที่สะท้อนร่องรอยทางความคิดดังกล่าว ได้แก่ โฉวาทานุสาสนีย์ ในรัชสมัยของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ (พ.ศ. 2400) ที่มีเนื้อหา “สั่งและสอน” พระสงฆ์ให้ตั้งอยู่ วัตรปฏิบัติอันดีงาม เอกสารดังกล่าวได้สะท้อนการมอง “ชาวไต” หรือคนกรุงเทพฯ โดยกล่าวว่า

ประการ 1 สรรและคฤหัสถ์ทั้งหลาย อย่าเอากันไปสมคบกับด้วยพวก นักเลงชาวไต อันถือไม้ 3 กีบ แอ้วเล่นเอาเงินกับด้วยคนทั้งหลาย ในกลางกาดกลางคองนั้น มั่นยอมบองหื้อคนทั้งหลายได้ฉิบหาย ย่อนมันและ แม่นว่ามันเข้าไปในบ้านในวัดที่ใด ไผอย่าได้เล่นกับมันแท้ น่อ เท้าหื้อได้รักษาตนตัวและจิตใจหื้อตั้งอยู่ในคลองวัตรปฏิบัติอันดี ตามอันมีในคลองหนังสือพระโอราทอนเราทั้งหลายหากได้คลาด แจกปันกันไว้แต่เดิมนานนั้นเทอะ

จากข้อความข้างต้นได้กล่าวถึง “ชาวไต” ในลักษณะที่ไม่เป็นมิตร มีพฤติกรรมเป็นนักเลง สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวเมือง นอกจากนี้ ยังสั่งห้ามข้อปฏิบัติแบบ “ชาวไต” โดยห้ามเก็บอัฐิไว้ถือว่าไม่เป็นมงคลแก่บ้านเมือง

นัย 1 พ่อแม่พี่น้อง ครูบาอาจารย์แล เอาไปส่งสะการถึงป่าช้าแล้ว อย่าได้เอากะตุกขึ้นมาประจุไว้ในวัดวาอาราม ในรั้วเวียงก็บ่ควร บ่เป็นแต่โบราณกับบ้านกับเมืองเชียงใหม่ ที่นี้ บ่ดีแต่สันตติมาแล บ่เหมือนดั่งบ้านเมืองชาวไตทั้งหลาย ไผอย่าได้นับกระทำ ห้ามขาด”

จากข้อความข้างต้นจะเห็นร่องรอยทางความคิดที่กีดกัน “ความเป็นกรุงเทพฯ” ทั้งคนและวัฒนธรรม ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้มีงานเขียนของปัญญาชนเชียงใหม่ ที่ได้วิจารณ์กรุงเทพฯ อย่างชัดเจน คือ “หนังสือศรีโหม้ผากแต่เมืองนอกถึงพ่อและแม่” เป็นจดหมายส่วนตัวระหว่างศรีโหม้กับครอบครัวที่เล่าเรื่องการเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. 2432 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีนั้นได้เกิดเหตุการณ์ที่สำคัญ 2 เหตุการณ์ คือ “หนังสือโหม้ผากแต่เมืองนอกถึงพ่อและแม่” ฉบับแรกลงวันที่ 15 สิงหาคม 2432 และเดือนถัดมาเกิดการลุกฮือของประชาชนภายใต้การนำของพระยาปราบสงคราม (พญาผาบ) เมื่อวันที่ 3 เดือนกันยายน พ.ศ. 2432 จะเห็นได้ว่าแนวคิดในการต่อต้านกรุงเทพฯ เป็นกระแสสังคมก่อนที่จะเชียงใหม่จะเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลพายัพใน พ.ศ. 2442

จดหมายของศรีโหม้ได้นำมารวบรวมและพิมพ์เป็นตำราเรียนภูมิศาสตร์อย่างง่าย ของโรงเรียนชายวังสิงห์คำ (ต่อมา คือ โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัย) จะเห็นได้ว่าหนังสือฉบับดังกล่าวมีความสำคัญในฐานะเป็นตำราเรียนให้เข้าใจความเจริญของโลกตะวันตก แต่อีกนัยหนึ่งก็ได้วิจารณ์ “กรุงเทพฯ” อย่างมีนัยสำคัญ

ในจดหมายของศรีโหม้ เรียกกรุงเทพฯ ว่า “บังกอก” (บางกอก) โดยให้ภาพลักษณ์ด้านลบเปรียบเทียบกับกรุงเทพฯ ว่าไม่เจริญทัดเทียมกับประเทศต่าง ๆ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ว่า “แต่ก่อนได้หันอยู่และเครื่องจักรต่าง ๆ ที่บังกอกก็ว่าใหญ่เต็มทีแล้ว เดียวนี้ได้หันต้นเค้ามี่แท้ ๆ ข้าใหญ่เหลือบังกอกหลายเท่า” (บุญเสริม สาทราภัย, 2523, น. 19) นอกจากนี้ ยังให้ภาพของกรุงเทพฯ ว่าเป็นเมืองที่สกปรก เพราะมี “ชาวจีนและชาวกรุงเทพฯ” อีกทั้งเป็นเมืองที่โจรผู้ร้ายชุกชุม “อันนี้อยู่เมืองญี่ปุ่นก็ม่วนเพราะเป็นเมืองกษัตริย์ขึ้นกับไผเป็นเมืองหลวงถนนหนทางสะอาดเรียบร้อยบ่มีเปอะบ่มีฝุ่น บ่ด้วยหินทุกที่ทุกแห่ง บ่มีซีเหี้ยบ่มีซีในท้องที่จะเรียกกองเหมือนบังกอก บ่มีผู้ร้ายขโมยนัก คนที่ในเมืองนั้นเป็นคนหมดไส้สะอาด เป็นคนงามเรียบร้อย ธรรมเนียมเขาก็ดีบ่เหมือนเจ๊กบ่เหมือนไทย” (บุญเสริม สาทราภัย, 2523, น. 4) ศรีโหม้ยังได้ให้ภาพด้านลบของกรุงเทพฯ ในด้านความสกปรกที่ถนนหนทางเต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูล “ถนนเมืองทุกถนนทางกลางรถม้าเดียวทาง รถมคนเดียวปูสะอาดแลปูแป้นเขาทำเลี่ยนเกลี้ยงงดงามจักนั่งจักนอนก็ได้ จักเปรียบเหมือนบังกอกไกลกันนัก บ่มีเครื่องบูตของเหม็นเหมือนบังกอก” (บุญเสริม สาทราภัย, 2523, น. 20)

ศรีโหม้มักเปรียบเทียบ “ป่าช้า” กับพระราชอุทยานใน “บังกอก” ว่าสุสานต่างประเทศสวยงามและสะอาดกว่า อุทยานของพระมหากษัตริย์กรุงเทพฯ ดังข้อความที่ว่า “ในเมืองฮองกงมีตอยใหญ่เท่าตอยสุเทพอยู่กลาง มีน้ำห้วย ด้วยในเมืองเป็นแต่คะตึกใหญ่ก่อด้วยหินทั้งนั้น เรือนเหมือนบังกอกเข้าบ่หันมี ข้าได้ไปแอ่วป่าช้าที่ฝังคนตาย ดูม่วนจันทกว่าสวนอุทยานพระมหากษัตริย์บังกอก ลักแสนเท่า เมืองฮองกงสะอาดดีเหลือบังกอกแสนเท่า” (บุญเสริม สาทราภัย, 2523, น. 2) ประเด็นสุดท้ายที่ศรีโหม้กล่าวถึง คือ การดิ้นรนพฤติกรรมของ “โปลิศ” หรือตำรวจของกรุงเทพฯ ว่ารูปร่างไม่น่าเกรงขาม มีพฤติกรรมไม่เหมาะสม “โปลิศของเขาก็บ่เหมือนโปลิศบางกอก โปลิศบางกอกนั้นสูบผีนกินกัญชาไม่จิตาบ่พับผอมเดียวทางดาบ่เป็นบาทบ่มีไผกลัวมัน” (บุญเสริม สาทราภัย, 2523, น. 76)

จากข้อมูลที่ข้างต้นทำให้เห็นวิธีคิดของชนชั้นนำของล้านนาในยุคเปลี่ยนผ่านของอำนาจการปกครอง ทั้งหนังสือโอวาทานุศาสนียในรัชสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ที่ปฏิเสธ “กรุงเทพฯ” ทั้งในด้านของบุคคลและวัฒนธรรม ส่วนหนังสือศรีโหม่ฝากถึงพ่อและแม่ เป็นการสะท้อนภาพลักษณ์ด้านลบของกรุงเทพฯ ที่สกปรกและไม่ปลอดภัย ระยะเวลาในการเขียนจดหมายของศรีโหม่ ได้มีเหตุการณ์การลุกฮือของประชาชนที่นำโดยพระยาปราบสงคราม ดังนั้น วรรณกรรมที่ยกมาข้างต้นจึงทำให้เห็นท่าทีของปัญญาชนชาวเชียงใหม่ ที่ผลิตตัวบทภายใต้กระแสความไม่พอใจการเข้ามาของอำนาจจากส่วนกลาง เป็นร่องรอยที่ทำให้เราเข้าใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการโต้กลับของอำนาจระหว่างหัวเมืองประเทศราชกับกรุงเทพฯ โดยใช้พื้นที่เฉพาะในการต่อต้าน เนื่องจากเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำได้โดยเปิดเผย และสิ่งที่นำมาใช้เพื่อสร้างความเป็นอื่นให้กับกรุงเทพฯ คือ “วัฒนธรรม” ดังนั้น วรรณกรรมทั้งสองเรื่องที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น คือ รุ่งอรุณทางความคิดในการต่อต้านส่วนกลาง คือ รัฐสมัยใหม่ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ปราบปรามการก่อกบฏเป็นหมุดหมายที่สำคัญของชุดความคิดที่เรียกว่า “อุดมการณ์ล้านนานิยม”

รัฐชาติกับงานวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ

การเข้าสู่ชนบทเทศาภิบาลของหัวเมืองทางภาคเหนือ การเกิดขึ้นของโรงเรียนที่ใช้ภาษาไทยกลาง ตลอดจนการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็ว สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้อำนาจของส่วนกลางเข้ามามีบทบาทอย่างมาก การรวมศูนย์ต่าง ๆ ทำให้เกิดการรับรู้และยอมรับว่า หัวเมืองภาคเหนือเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย และประชาชนอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐเดียวกัน นักเขียนภาคเหนือก็อยู่ภายใต้การรับรู้เช่นนั้น ทั้ง อ.ไชยวรศิลป์ และมาลา คำจันทร์ ต่างเป็นนักเขียนที่อยู่ภายใต้นโยบายสมานลักษณะของรัฐไทยในระบบประชาธิปไตย ต่างรับรู้ตัวตนเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ว่า

การถูกเหยียดหยามโดยคนไทยที่โง่เขลาพวกหนึ่ง พวกที่ไม่มีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทย ไม่เคยได้ศึกษาว่าบรรพบุรุษของตนนั้นมาจากไหน เลยเป็นโอกาสให้เกิดการยุยงแตกแยกเพื่อทำลายสามัคคีของประเทศอย่างน่าอนาถ การถูกดูหมิ่นหยามเป็นสิ่งที่ผู้รักศักดิ์ศรีของตนจะทนได้ยาก ความเจ็บแค้นของแต่ละคนเมื่อรวมกันเข้าแล้วหมายถึงความเกลียดชัง และความอาฆาตมาดร้าย ที่สุดถึงการคิดแยกตัวเองออกจากชาติ ก่อความแตกร้างให้ผืนแผ่นดินอันกระจัดกระจายเหลือเกิน เมื่อมองดูในแผนที่โลกแยกอีสานออกเสียแล้วพ่ายัพหรือจะไม่ดำเนินรอยตาม แล้วภาคอื่น ๆ อีกเล่า ? สงขลาและปัตตานี แม้กระทั่งชาวปากถัดเรื่อยไปจนถึงคนเมืองพลัดถิ่นที่สระบุรี ไทยสยามจะเหลือกี่จังหวัด ถ้าตัดพวกนี้ออก “ยอดขวาน” และ “ด้ามขวาน” ก็จะไม่เหลือเป็นรูป

แผนที่ประเทศไทยอีกต่อไป พลเมือง ทรัพยากรของชาติ ก็คงถูกตัด
เช่นเดียวกัน ศูนย์สันติภาพไทยแน่นอนไม่ต้องสงสัย
(อ.ไชยวรศิลป์, 2500, น. 695)

จากข้างต้นสะท้อนได้อย่างชัดเจนว่านักเขียนภาคเหนือได้สร้างผลงานขึ้นภายใต้แรงกดดันจาก
การสร้างความเป็นไทย ที่ถูกวัฒนธรรมอื่นให้ด้อยกว่าเพื่อเชิดชูความเป็นไทยให้เด่นชัด ส่วนข้อความ
ที่เน้น ทำให้เราเห็นว่านักเขียนได้ตระหนักว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของประเทศ อีกทั้งได้รับรู้ถึงแผนที่ของ
ประเทศไทยที่เป็นขวานทอง ดังนั้น วัตถุประสงค์ของการได้กลับจึงไม่ใช่การปฏิเสธอำนาจของกรุงเทพฯ
หากเป็นเพียงการต่อรองเพื่อสร้างตัวตนให้มีพื้นที่ในขวานทองของไทยเท่านั้น ในนวนิยายเรื่อง
แทบฝั่งอิระวดี ได้ต่อยกถึงความเป็นคนไทย และความภาคภูมิใจที่เกิดได้ของไทย และซาบซึ้งกับคำว่า
เอกราชที่แลกมาด้วยการหลั่งเลือดขโมยดินของบรรพบุรุษไทย ดังข้อความที่ว่า

ข้าพเจ้าเป็นคนไทย เกิดมาภายใต้ร่มธงไทย โดยมีคำว่า “ไทยเป็นชาติ
เอกราช” ประทับอยู่ในความทรงจำตั้งแต่เกิด ได้เรียนได้รู้ถึงภาวะ
ความเป็นมาของประเทศเพื่อนบ้าน ตั้งแต่เป็นนักเรียนชั้นประถม
เขมร พม่า ลาว และเวียดนาม ต้องสูญเสียเอกราชให้แก่พวก
“ล่าเมืองขึ้น” อย่างไรก็ตามในประวัติศาสตร์แม้ประเทศไทยซึ่งผืนแผ่นดิน
ต้องสั่นสะเทือนอย่างแรงในครั้งนั้น คำว่า “เอกราช” อาจเอ่ยออกเป็น
วาทะได้ง่ายแสนง่าย แต่สำหรับชาติที่ต้องสูญเสียสิ่งสำคัญนั้นไป
กระทั่งถูกกลับคืนมาด้วยเลือดด้วยเนื้อและด้วยชีวิต มันมีความหมาย
ยิ่งใหญ่เสียจนหาคำบรรยายไม่ได้ในพจนานุกรม
(อ.ไชยวรศิลป์, 2508, น. 36-37)

สำนึกความเป็นคนไทยของนักเขียนภาคเหนือได้ถือกำเนิดจากการรับรู้ประวัติศาสตร์ชาตินิยม
ที่เน้นความเป็นเอกราช ที่แลกมาด้วยการเสียสละของบรรพบุรุษ นอกจากนี้ นักเขียนล้านนาก็ได้
ตระหนักว่าตนเองเป็นประชากรของรัฐไทย และเข้าใจระบอบการปกครองของประเทศเป็นอย่างดี
นอกจากนี้ ยังเข้าใจการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังข้อความที่ว่า

แล้วก็มาถึงวันที่ 24 มิถุนายน พุทธศักราช 2475 วันที่บุคคลคณะหนึ่ง
ลุกขึ้นมากระทำการใหญ่ยิ่ง คือ การเปลี่ยนการปกครองจากราชธิปไตย
เป็นประชาธิปไตย มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายปกครองประเทศ อูมายัง
ไม่เป็นผู้ใหญ่พอที่จะซึมซับความรู้สึกต่าง ๆ เท่าที่ควร รู้อยู่อย่างเดียว
ว่าเหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้โรงเรียนปิดสองวัน คือ วันที่ 26-27 นอกนั้น
อูมาได้รับทราบเรื่องราวละเอียดเมื่อโตขึ้นมาแล้วจากหนังสือ ต่อมา

มิชามินานก็มีการเจริญรัฐธรรมนูญฉบับจำลอง ขึ้นรถไฟมายังจังหวัด
เชียงใหม่ โดยวางไว้ในพานแว่นฟ้า มีการแห่แหนต้อนรับกันอย่าง
ครึกครื้น นับเป็นประวัติศาสตร์ตอนหนึ่งของประเทศไทยที่ออกมาไม่เคย
ลืม บุคคลที่ไปต้อนรับรัฐธรรมนูญครั้งนั้น คือ คุณพระศรีวรานุรักษ์
และหลวงศรีประกาศ

(อ.ไชยวรศิลป์, 2533, น. 159–160)

ข้อความข้างต้นได้ตอกย้ำอย่างชัดเจนว่านักเขียนภาคเหนือได้เข้าใจและรับรู้ว่าเป็น
ส่วนหนึ่งของรัฐ และอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญของราชอาณาจักรไทย นักเขียนมักจะใช้คำว่า “ไทย” คู่กับ
คำว่า “ลานนา” อยู่เสมอ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ว่า

พ่อเห็นด้วย เพราะทุกวันนี้ วัฒนธรรมของบ้านเมืองเรากำลังถูกลืม
แม้แต่การดนตรีและการขับร้อง อย่างเช่นการขับซอ การอ่านทำนอง
เสนาแบบลานนาไทย และอีกหลาย ๆ อย่างที่เป็นมรดกตกทอด
มาจากบรรพบุรุษ

(อ.ไชยวรศิลป์, 2523, น. 163)

งานวรรณกรรมของ อ.ไชยวรศิลป์ จะใช้คำว่า “ลานนา” ในความหมาย 7 จังหวัดภาคเหนือ
(ขณะนั้นพะเยายังเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดเชียงราย) การเกิดขึ้นของคำว่า “ลานนา” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น
คู่ขนานกับรัฐชาติ คำว่า “ลานนา” มีนัยที่มากกว่าพื้นที่ และประชากร หากมีความเกี่ยวเนื่องกับ
วัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ ดังข้อความที่ว่า

ชาวใต้มีแต่เหยียดหยามพวกเราชาวลานนาไทยมากเกินไป ไทยใต้
แทบทุกคนเห็นไทยลานนาเป็นคนป่าเถื่อน โง่ สกปรก พยายามที่จะ
ให้ประชาชนทางภาคเหนือตั้งแต่ แพร่ น่าน เชียงราย ลำปาง และ
ลำพูน ตลอดจนเชียงใหม่ เป็น ‘ลาว’ ทั้งหมด (...) มาถึงสมัย
ละครร้องกำลังเฟื่องฟู ก็ยังมีบ่อย ๆ ที่ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครของเขา
ในบทบาทสาวเหนือที่มีอะไร ๆ น่าทุเรศทุกอย่าง ตั้งแต่ความใจง่าย
ไปจนถึงการฆ่าตัวตาย

(อ.ไชยวรศิลป์, 2516, น. 606)

ในงานของมาลา คำจันทร์ ได้สะท้อนการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ อีกทั้งยังได้ชี้ให้เห็นผลดีของ
การเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย หากเทียบกับการเป็นประชากรของประเทศเพื่อนบ้าน และยังย้ำว่า
การตัดสินใจของบรรพบุรุษของชาวลานนาเป็นสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม เนื่องจากทั้งไทยกรุงเทพฯ และ
ไทยล้านนา ต่างเป็น “ไทย” เหมือนกัน ดังข้อความที่ว่า

ล้านนาเราเป็นแว่นแคว้นเล็ก ๆ หากเทียบไทยและพม่าที่อยู่ชนาบ
สองข้าง คนของเรามีน้อย แผ่นดินของเรามีไม่มาก กำลังและ
ความสามารถของเราไม่เท่าเทียมเขา แต่เราก็พยายามที่จะยืนหยัด
เป็นตัวของตัวเองอยู่ได้ตั้งนานเหมือนกัน กระทั่งมาถึงปี พ.ศ. 2101
เราต้านทานบุเรงนอง กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของพม่าไม่ได้ เรายอมเป็น
เมืองขึ้นของพม่า ช่วงใดพม่าไม่บีบบังคับเราเกินไป เราก็ไม่ต่อต้าน
แต่หากช่วงใดพม่ารุนแรงกับเรา เราก็ต่อต้าน กระทั่งล่วงมาถึง
ปี พ.ศ. 2325 พม่าถึงยุคเสื่อม แต่ไทยเข้มแข็งขึ้น ไทยขึ้นมาช่วยเรา
ปลดแอกพม่า เรายอมเป็นเมืองขึ้นของไทย บรรพชนของเราเชื่อว่า
อยู่กับไทยดีกว่าอยู่กับพม่า เพราะต่างเป็นไทยด้วยกัน บรรพชนของเรา
คิดถูก หากเราอยู่ร่วมกับพม่า เราเองอาจไม่ต่างไปจากพี่น้องไทใหญ่
ไทจีนในทุกวันนี้

(มาลา คำจันทร์, 2554ข, น. 174-175)

จากข้อมูลที่ได้แสดงไว้ข้างต้นจะเห็นได้ว่า นักเขียนภาคเหนือที่เริ่มผลิตผลงานหลังเปลี่ยนแปลง
การปกครองได้มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐไทยอย่างใกล้ชิด รับรู้ และตระหนัก ถึงการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ
โดยสมบูรณ์ ด้วยสำนึกดังกล่าวย่อมส่งผลต่อวิถีคิดที่สัมพันธ์กับท่าทีของนักเขียนภาคเหนือที่เปลี่ยนแปลง
ไปเนื่องจากบริบททางการเมือง ดังนั้นการเคลื่อนไหวของนักเขียนภาคเหนือจึงไม่ใช่การต่อต้านกรุงเทพฯ
อย่างสุดโต่งเหมือนกับวรรณกรรมยุคจารีต การใช้คำว่า “ล้านนาไทย” เป็นการตอกย้ำว่า ท่าทีของ
นักเขียนล้านนาต้องเปลี่ยนแปลงเป็นการแสวงหาพื้นที่ให้กับล้านนาโดยใช้วัฒนธรรม และการเคลื่อนไหว
ต่าง ๆ แม้จะเห็นต่าง เห็นแย้ง หรือสร้างภาพลักษณ์ด้านลบให้กับกรุงเทพฯ ล้วนเกิดขึ้นจากสำนึก
ความเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ทางการเมืองได้ส่งผลต่อ
วิถีคิดก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของอุดมการณ์ล้านนานิยมอย่างชัดเจน ซึ่งเราสามารถทำความเข้าใจได้
ผ่านตัวบทของนักเขียนภาคเหนือ

ความเป็นล้านนาในงานวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ

ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทำให้ท่าทีของปัญญาชนล้านนา
เปลี่ยนแปลงไป จากการปฏิเสธกรุงเทพฯ อย่างแข็งกร้าว เป็นการต่อรองเพื่อแสวงหาพื้นที่ให้กับ
“ล้านนา” จากการศึกษางานวรรณกรรมของ อ.ไชยวรศิลป์ และมาลา คำจันทร์ พบว่า นักเขียน
ได้ประกอบสร้างความเป็นล้านนาภายใต้อุดมการณ์ล้านนานิยมโดยใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการ
สร้าง “ความเป็นล้านนา” 7 ลักษณะ ได้แก่ ภาษา วรรณกรรม ขนบธรรมเนียม อาหาร เครื่องแต่งกาย
ที่อยู่อาศัย การขับขาน และหัตถศิลป์ ดังนี้

1. ภาษา

อ.ไชยวรศิลป์ และมาลา คำจันทร์ ได้ใช้ “คำเมือง” ในตัวบทเพื่อสร้างบรรยากาศความเป็นล้านนา และให้ความหมายภาษาไทยกลางกำกับไว้ เนื่องจากเป้าหมายสำคัญ คือ ต้องการสื่อสารกับ “คนนอกวัฒนธรรม” การใช้ภาษาล้านนา ภายใต้บริบทของอุดมการณ์ชาตินิยม ที่เป็นการสร้างพื้นที่ให้กับภาษาถิ่นภายใต้อำนาจของภาษาไทยมาตรฐานที่สร้างความเป็นชาติ และนโยบายภาษาของประเทศ ดังตัวอย่างต่อไปนี้ “อันสรรพนามพ่อเลี้ยงนั้น ตามธรรมเนียมชาวเหนือหาได้หมายถึงบิดาเลี้ยงหรือพ่อบุญธรรมอะไรทำนองนั้นไม่ หากหมายถึงผู้มีฐานะร่ำรวยเข้าลักษณะเสียใหญ่ จัดว่าเป็นคำยกย่องทั่วไป ใครที่ร่ำรวยขึ้นมา ก็มักถูกเรียกเป็นพ่อเลี้ยง” (อ.ไชยวรศิลป์, 2515, น. 533) จากตัวอย่างข้างต้นได้แสดงถึงการใช้ภาษาล้านนาบนพื้นฐานว่า รัฐส่วนกลางไม่เข้าใจภาษาท้องถิ่นจึงต้องอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจ นอกจากนี้ การจัดวางภาษาทั้งสองอยู่ในตัวบทสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของผู้เขียนที่จะสื่อความหมายว่า ทั้งภาษาล้านนาและภาษาไทยกลางนั้นมีคุณค่าเท่าเทียมกันในการสื่อสาร

การพูดคำเมืองไม่ขัดเป็นประเด็นที่ใช้นิยามความเป็น “คนเมือง” เป็นการสร้างคู่ตรงข้ามโดยใช้ภาษาในการจำแนกคนในและคนนอก “ครูวินัยไม่ใช่คนพื้นบ้านพื้นเมือง ไม่ใช่ลูกชาวนึงเต็มร้อยอย่างพวกเรา ครูวินัยอุไทยสุนเมือง คือ พุดปน ๆ ระหว่างภาษาไทยแบบภาคกลาง (มาลา คำจันทร์, 2554ข, น. 210–211)

นอกจากนี้ ภาษาเขียนล้านนา (ตัวเมือง-อักษรธรรม) ได้รับการนิยามให้เป็นเครื่องมือที่บันทึกภูมิปัญญาล้านนาและลดบทบาทลงเนื่องจากนโยบายภาษาของประเทศไทย “ตัวเมืองหรืออักษรธรรม คือตัวหนังสือที่ใช้บันทึกสรรพวิชาความรู้ของพื้นบ้านล้านนาเรามาแต่เดิม แต่ต่อมาถูกลดบทบาทลงเมื่อการศึกษาระบบโรงเรียนแพร่หลายมากขึ้น เด็ก ๆ เข้าเรียนในโรงเรียนมากกว่าเข้าวัด พอเข้าโรงเรียนต้องใช้อักษรไทย อักษรพื้นเมืองไม่มีสอนในโรงเรียน มันจึงค่อย ๆ ซบเซาไป” (มาลา คำจันทร์, 2554ข, น. 179) นอกจากนี้ยังได้เสียดสีระบบการศึกษาไทย ที่เน้นบังคับให้เรียนภาษาไทยมาตรฐาน ผ่านบทสนทนาของย่ากับหลาน ที่ว่า

“ย่าอ่านได้หรือตัวหนังสือพม่า”

“ใครบอก นั่นละตัวเมือง ภาษาของเราคนเมือง”

“ที่ผมเรียนครูบอกตัวไทย ภาษาของเราคนไทย”

“ไม่ใช่ เราไม่ใช่คนไทย เราเป็นคนเมือง”

“เราเป็นคนเมือง ทำไมครูไม่ให้เรียนตัวเมืองล่ะ”

(มาลา คำจันทร์, 2537ข, น. 37)

นักเขียนภาคเหนือ ได้เลือกใช้ภาษาล้านนาในตัวบทเพื่อสร้างความเป็นล้านนาภายใต้อุดมการณ์ล้านนานิยมเพื่อสร้างบรรยากาศในงานเขียนประการหนึ่ง นอกจากนี้ เป็นการนิยามความหมายใหม่ให้กับภาษาถิ่น อีกทั้งเป็นเครื่องมือสร้างความเป็นอื่นให้กับส่วนกลางโดยใช้ภาษาพูดในการจำแนกรวมไปถึงนิยามความหมายให้กับอักษรธรรมล้านนาว่าเป็นอักษรที่เก็บองค์ความรู้อันมหาศาล รวมถึงวิจารณ์นโยบายภาษาของรัฐไทยที่รวมศูนย์อำนาจภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยม

2. วรรณกรรม

นักเขียนภาคเหนือได้นำเสนอวรรณกรรมแทรกในตัวบท 2 ประเภท คือ วรรณกรรมลายลักษณ์ และวรรณกรรมมุขปาฐะ ดังนี้

2.1 วรรณกรรมลายลักษณ์

นักเขียนจะเลือกเพียงบางตอนเพื่อประกอบอารมณ์ของตัวละคร หรือเป็นบทสนทนาของตัวละคร อาทิ วรรณกรรมคำสอนเรื่อง วิธูสอนโลก ซึ่งแพร่หลายทั่วล้านนา

วิธูเห่เจ้าโลกท้าว	ลือฉญา
สอนสั่งยังโลกา	โลกนี้
ใครได้ใครแถมฉญา	เล็งเลียบ ดุละหล่า
เพียงดั่งมีไม้ไต้	ส่องไว้ในมโน

สும்เสียงยาวเย็นและก้องลึกของพ่อน้ำฟังนัก พ่อบัซโคลงวิธูสอนโลก อินทรชอบฟังแต่ไม่ค่อยรู้เรื่อง ด้วยว่าเป็นถ้อยคำเก่าแก่เข้าใจยาก พบหลั่นเล่นนั้นจดความรู้อะไรต่อมิอะไรไว้มากเป็นของครูบา วัดหนองหล่ม ท่านยกให้พ่อตั้งแต่มยังอยู่ในผ้าเหลืองโน่นแล้ว (มาลา คำจันทร์, 2547, น. 121)

2.2 วรรณกรรมมุขปาฐะ

พบ 4 ประเภท ได้แก่ ภาษิต ปริศนาคำทาย เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก และคำอู้บ่าวอู้สาว ดังตัวอย่าง เพลงประกอบการละเล่นของเด็กล้านนาที่เรียกว่า สิกก้องก้อ (การละเล่นระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ โดยชวนเข้าให้เด็กนั่งแล้วโยกตัวเด็กขึ้นลงพร้อมร้องเพลง)

สิกก้องก้อ	บ้ายอคงแคง	บ่าแคว้งสุก	ปลาตุกน่
หัวเข้าปม	หัวนมปั่ว	ปิดจะลิว	ตกน้ำแม่กว
สาวนมหลว	มานั่งปั่นฝ้าย	ปั่นปได้	ไ้โง ะ ไ้โง ะ

(มาลา คำจันทร์, 2537ก, น. 13)

3. ขนบธรรมเนียม

นักเขียนได้นำขนบธรรมเนียมประเพณีมาเล่าในตัวบท โดยจะเลือกประเพณีที่เรียกว่า “ล้านนาอารยะ” ซึ่งเป็นการเลือกที่จะนำเสนอเฉพาะประเพณีที่สามารถสะท้อนความรุ่งเรืองของวัฒนธรรมล้านนา เช่น การดำหัว การอุปัฏฐาก (การเลือกคู่ครองของชาวล้านนา) ปอยลูกแก้ว (การบวชเณร) การสวดมนต์ พิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจนความเชื่อเรื่องซิด (ข้อห้ามต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตของชาวล้านนา) เพื่อให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงความซับซ้อน และเป็นแบบแผนของวัฒนธรรมล้านนา

คนโบราณก่อนหน้า เราจึงบัญญัติชุดความรู้ขึ้นมาชุดหนึ่งไว้ให้เราปฏิบัติ ให้เรารู้อันควรแลไม่ควรที่เป็นอันควรที่เราจะปฏิบัติ ที่อันไม่ควรก็ควรที่เราจะละเลย เฉพาะส่วนที่เป็นอันไม่ควรมักรู้กันในนามว่า ซิด ตกซิดเป็นเรื่องร้ายแรง หากตกซิดน้อย ผลร้ายจะเกิดกับตัวเอง ตกซิดปานกลาง ผลร้ายจะลามถึงครอบครัว ตกซิดหลวง ผลร้ายอาจจะระบาดไปทั้งหมู่บ้าน คนแต่ก่อนจึงมักสวดสวดดูแลซึ่งกันและกัน เพื่อป้องกันการตกซิดหลวงนั่นเอง

(มาลา คำจันทร์, 2554ข, น. 77-78)

4. อาหาร

อาหารเป็นสิ่งที่ใช้สร้างบรรยากาศความเป็นล้านนา การกล่าวถึงอาหารภาคเหนือในตัวบท ส่งผลสองประการ คือ การประชาสัมพันธ์อาหารล้านนาให้คนภาคอื่นรู้จัก และผลิตซ้ำความทรงจำทางสังคมเพื่อสร้างความเป็นกลุ่มก้อนของคนที่ร่วมวัฒนธรรมเดียวกันโดยใช้อาหารเป็นเครื่องสื่อดังข้อความที่ว่า

มีอาหารชนิดหนึ่ง ซึ่งสามพี่น้องชาวเมืองหลวงไม่เคยได้ลิ้มรสมาก่อน นั่นคือสิ่งที่ห่อมาในใบตองลายชั้นและมัดเสี้ยนแน่น ห่อนั้นได้ถูกนำมาเสียบจนใบตองเปลี่ยนเป็นสีคล้ำยข้าวต้มมัด เมื่อแกะออกจะเห็นก้อนข้าว ที่ผสมปนกับเนื้อหมูสับละเอียดคลุกเข้ากันดี แล้วถูกนำเข้าห่อ และเอาไปนึ่งจนสุกเมื่อแกะห่อออกแล้ว คุณบุญยวงก็ตักกระเทียมเจียวที่ตักขึ้นพร้อมกับมันหมู ซึ่งใส่มาในกระป๋องหยอดลงบนก้อนเนื้อนั้น ตักพริกป่นผัดน้ำมันใส่ลงไปแล้วเหยาะน้ำปลานิดหน่อย แล้วก็ใช้ช้อนบี้ก้อนข้าวผสมกันให้กระจายจากกัน รับประทานกับหัวหอมดิบ มีพริกขี้หนูทอดหลายเม็ดวางข้าง ๆ ห่อ สำหรับคนชอบเผ็ด เขาเรียกว่า ข้าวคั้นขึ้น

(อ.ไชยวรศิลป์, 2506, น. 425-427)

5. เครื่องแต่งกาย

เครื่องแต่งกายเป็นสิ่งที่ใช้นิยามความเป็นล้านนาได้เป็นอย่างดี นักเขียนได้เลือก เครื่องแต่งกายของสตรี เพื่อสะท้อนแบบแผนในการแต่งกายของผู้หญิงเหนือที่ “มีวัฒนธรรม” ใน “ความเป็นล้านนา”

บุศราในวันนี้แต่งกายด้วยเสื้อผ้าแบบพื้นเมืองทั้งชุด ผ้าชิ้นฝ้ายพื้นเมือง สีดำคาดแดงเป็นสามริ้ว อย่างที่เรียกกันว่า “เชิงแพร์” เสื้อผ้าฝ้าย แขนกระบอกรัดรูปคอปกบัวผ่าอก สีหม้อฮ่อมขับผิวที่ขาวให้ดูผ่องผาด สะอาดตา ผมที่ตัดด้วยน้ำยาเย็นขอบปลายหลวม ๆ ปล่อยาวเลยต้นคอ ลักษณะของความเป็นผู้ใหญ่มบูรณ์ตลอดสีหน้าและดวงตาที่เร้น รอยเศร้าอย่างลึกซึ้งไว้เบื้องหลังกิริยาที่ร่าเริงอยู่เสมอ

(อ.ไชยวรศิลป์, 2498, น. 185)

6. สถาปัตยกรรม

องค์ความรู้ด้านสถาปัตยกรรมแบบล้านนา ได้รับการกล่าวถึงอยู่เสมอในงานวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ เนื่องจากเป็นองค์ความรู้ชั้นสูงที่สะท้อนภูมิปัญญาของบรรพชน ที่ได้สั่งสมจนตกผลึก และกลายเป็นวัฒนธรรมที่น่าภาคภูมิใจ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ว่า

บ้านแบบโบราณของทางเหนือมีชานอยู่ในร่มหลังคาครึ่งหนึ่งไม่มีห้องเล็ก ห้องน้อยซับซ้อนอะไรนัก ติดขานมี “ร้านน้ำ” ซึ่งแยกจากหลังคาใหญ่ไปเป็นหลังคาของตัวเองเล็ก ๆ กว้างยาวประมาณสองเมตรเศษ ๆ มุงด้วยกระเบื้องดินเผา มีกระบวยทำด้วยกะลามะพร้าวขัดเสียดเรียบร้อย หม้อดินเผาสามสี่ใบตั้งเรียงเป็นแถว ร้านน้ำเป็นที่เก็บน้ำรับประทาน ซึ่งแยกไว้ต่างหากไม่ปะปนกับน้ำใช้

(อ.ไชยวรศิลป์, 2507ก, น. 179–180)

7. การขับขาน

นักเขียนภาคเหนือได้เลือกนำเสนอ “เพลงขอ” หรือเพลงปฏิพากย์ (เพลงที่ร้องโต้ตอบกันระหว่างผู้ชายกับผู้หญิง) ของภาคเหนือ เพื่อแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการขับขานของเพลงพื้นถิ่นภาคเหนือ ดังข้อความที่ว่า

แล้วหล่อนก็เล่าถึงว่า เมื่อสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 เสด็จประพาสภาคเหนือ ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า มณฑลพายัพ ก็เคยมีการ ขับชอถวายโดยเหล่านักเรียนของโรงเรียนใหญ่ของจังหวัด เรียกว่า ขอถวายพระพร และยังมีชอกล่อมช้าง เพราะตอนนั้นพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้ช้างสีประหลาด เรื่องนี้พี่ได้ยินคนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟัง ขอสมโภชช้างเผือกหรือช้างสีประหลาดครั้งนั้นเรียกว่าขอยืน ทั้งเนื้อร้อง และทำนองมีความหมายที่ทรงศักดิ์และสง่างาม ทำให้ศิระมองเห็น วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมที่สูงส่งงดงาม เขามองดูริมฝีปากที่ขยับ ขึ้น ๆ ลง ๆ พร้อมกับเสียงเอ่ยเอื้อนออกมาจากลำคอฟังไพเราะไม่แพ้ ผู้เป็นแม่ ความมหัศจรรย์บังเกิดขึ้นในความรู้สึกของชายหนุ่มผู้มาจาก กลุ่มน้ำเจ้าพระยาอีกครั้งหนึ่ง ใครนะว่าคนเหนือเป็นลาวโง่และป่าเถื่อน คนพูดเองนั่นแหละที่ป่าเถื่อนและไร้รยาทไม่ศึกษาประวัติศาสตร์ เป็นคนมีความคิดต่ำชอบเหยียบย่ำคนอื่น และมีความคิดคับแคบ อย่างน่าสงสาร

(อ.ไชยวรศิลป์, 2523, น. 29-31)

8. หัตถศิลป์

หัตถศิลป์เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความเป็นอารยะของชาติพันธุ์ ดังนั้น เครื่องเงิน ผ้าทอ และเครื่องเงิน จึงได้รับการนำเสนอผ่านตัวบทอย่างสม่ำเสมอ ดังตัวอย่างที่ว่า

พ่อเฒ่าจำขุ่มเอาโอใบใหญ่มาขัดจนเกลี้ยง ใบหนอดมีขนคายสาก ๆ คล้ายใบช่อย ต่างแต่ใบใหญ่เก๋า จับถือได้ถนัดกว่า โอใหญ่ลงรัก สมุกคลุกเกล้าต้องกล้วยเรียบริ้อย ดำและเลื่อมปลาบยามต้องแสงไฟ ผิวด้านในเคลือบหางหรือขาดแดงกำใส่น้ำไม่ซึม เคลือบทาสองชั้น สามชั้นทั้งผิวนอกผิวนใน ยกส่องกับไฟ ไม่เห็นรูรั่วจึงค่อยพอใจ

(มาลา คำจันทร์, 2552, น. 192)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า นักเขียนภาคเหนือได้นิยามความเป็นล้านนาผ่านภาษา วรรณกรรม ขนบธรรมเนียม อาหาร เครื่องแต่งกาย ที่อยู่อาศัย การขับขาน และหัตถศิลป์ ที่พยายาม สะท้อนให้เห็นว่าวัฒนธรรมล้านนานั้นมีคุณค่าทัดเทียมกับวัฒนธรรมของส่วนกลาง การเสนอภาพของ ล้านนาว่าเป็นดินแดนแห่งภูมิปัญญาแขนงต่าง ๆ นอกจากจะสร้างบรรยากาศความเป็นล้านนาผ่าน ตัวบทแล้ว อีกด้านหนึ่งเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมล้านนาแก่ผู้อ่าน เป้าหมายที่สำคัญ คือ ให้ผู้อ่านตระหนักถึงความเป็นอารยะทางวัฒนธรรมของล้านนา ภายใต้อุดมการณ์ล้านนานิยม

สรุปผลการศึกษา

การประกอบสร้างความเป็นล้านนา (Lannaness) เป็นปฏิบัติการณภายใต้อุดมการณ์ล้านนา นิยม (Lanna ideology) ที่เกิดขึ้นเพื่อต่อรองกับอุดมการณ์ชาตินิยมของส่วนกลางซึ่งเป็นอุดมการณ์หลัก (dominant ideology) หนังสือโอวาทานุสาสนีย์ ในสมัยของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ สะท้อนการนิยามตนเองของ “เชียงใหม่” ว่าอยู่เหนือกว่าวัฒนธรรมอื่น ๆ นอกจากนี้ “กรุงเทพฯ” ถูกสร้างให้ภาพลักษณ์ด้านลบ โดยมองว่าคนกรุงเทพฯ เป็นนักเลง วัฒนธรรมของคนกรุงเทพฯ เป็นสิ่งที่ต้องห้ามสำหรับเมืองเชียงใหม่ เช่นเดียวกับจดหมายของศรีโหม่ ที่ได้จัดวางเมืองเชียงใหม่ให้เท่าเทียมกับอารยประเทศ อีกทั้งได้สร้างภาพลักษณ์ด้านลบให้กับกรุงเทพฯ ดังนั้น จากงานวรรณกรรมยุคจารีตได้ตอกย้ำความสูงส่งของเชียงใหม่ บนความต่ำต้อยของกรุงเทพฯ ดังนั้น วรรณกรรมทั้งสองเรื่องข้างต้นจึงเป็น “หมุดหมายของอุดมการณ์ล้านนานิยมในวรรณกรรมล้านนา ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นก่อนคำว่า “ล้านนา” จะถูกใช้กันอย่างแพร่หลาย

ทศวรรษ 2480 ได้มีการเคลื่อนไหวโดยเชิดชูความเป็นชาติไทย ภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยมอันเข้มข้น พบว่านักเขียนภาคเหนือได้สร้าง “ความเป็นล้านนา” ในอีกความหมายหนึ่งที่สะท้อนการแสวงหาพื้นที่เพื่อต่อรองกับกระแสชาตินิยม อีกทั้งยังเป็นกระบวนการท้องถิ่นนิยมที่เกิดขึ้นโดยนักเขียนที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ อ.ไชยวรศิลป์ และมาลา คำจันทร์ ที่ผลิตผลงานภายใต้อุดมการณ์ล้านนานิยมซึ่งเป็นอุดมการณ์ต่อต้าน (counter ideology) โดยใช้เรื่องสั้น และนวนิยายเป็นปฏิบัติการเพื่อการสร้างความเป็นล้านนา (Lannaness) เน้นสื่อสารกับคนนอกวัฒนธรรม โดยสร้างความเป็นล้านนาผ่านวัฒนธรรม ได้แก่ ภาษา วรรณกรรม ขนบธรรมเนียม อาหาร เครื่องแต่งกาย ที่อยู่อาศัย การขับขาน และทัศนศิลป์ แม้ว่านักเขียนทั้งสองจะสร้างผลงานคนละยุคสมัย ภายใต้บริบททางสังคมและการเมืองที่ต่างกัน แต่อุดมการณ์ล้านนานิยมเป็นสิ่งที่กำหนดให้งานเขียนมีลักษณะได้กลับส่วนกลาง อย่างไรก็ตามความเข้มข้นของความคิดและถ้อยคำในการโต้กลับส่วนกลางก็แปรผันไปตามกระแสท้องถิ่นนิยม กล่าวคือ งานวรรณกรรมของ อ.ไชยวรศิลป์ มีการโต้กลับด้วยท่าทีที่แข็งกร้าว และเน้นการปฏิเสธ “ความเป็นลาว” ที่ดูเรื้อร่าหยาบคายและล้าหลัง ตัวบทของ อ.ไชยวรศิลป์ ได้สะท้อนให้เห็นความพยายามที่จะกีดกัน “ชาวใต้” คือ คนกรุงเทพฯ มากกว่างานวรรณกรรมของมาลา คำจันทร์ ที่มีท่าทีประนีประนอมกับส่วนกลาง เนื่องจากบริบททางการเมืองที่แตกต่างกันจึงส่งผลต่อท่าทีของนักเขียนประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่งงานเขียนของมาลา คำจันทร์ ส่วนใหญ่เป็นงานเขียนที่ผลิตขึ้นหลังทศวรรษที่ 2530 เป็นระยะที่การถกเถียงระหว่าง “ความเป็นล้านนา” กับ “ความเป็นลานนา” (ลาน-ไม่มีไม้โท) และ “ความเป็นลาว” ได้ข้อสรุปในวงวิชาการที่ชัดเจน ดังนั้น ด้วยองค์ความรู้ด้านล้านนาคติที่ถูกสั่งสมภายใต้การรื้อฟื้นวัฒนธรรม จึงเป็นวัตถุดิบที่สำคัญของนักเขียนที่หยิบยกนำมาตอกย้ำ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้กับล้านนาได้อย่างมีพลัง จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวโน้มทางการเมืองและองค์ความรู้ด้านล้านนาคติ คือ จุดเปลี่ยนสำคัญและเป็นหมุดหมายที่สำคัญของพลวัตความเป็นล้านนาในงานวรรณกรรมของนักเขียนภาคเหนือ

สรุปได้ว่า วรรณกรรมของ อ.ไชยวรศิลป์ และมาลา คำจันทร์ นั้น เป็นวรรณกรรมกระแสรอง (a minor literature) ที่มีได้ต้องการสถาปนาให้ล้านนาเป็นศูนย์กลางของอำนาจ หากเป็นการขับเคลื่อนเพื่อการต่อรองอำนาจจากส่วนกลางเพื่อแสวงหาที่ยืนในสังคมให้กับวัฒนธรรมล้านนา โดยการผลิตสร้างความเป็นล้านนาอย่างเข้มข้นผ่านตัวบท ทั้งที่ไม่รู้ตัว หรือตั้งใจ ล้วนอยู่ภายใต้การทำงานของอุดมการณ์ล้านนานิยม ดังนั้น การเกิดของวรรณกรรมสี่สนท้องถิ่นภาคเหนือของ อ.ไชยวรศิลป์ และมาลา คำจันทร์ ได้นิยามความหมายใหม่ให้กับล้านนา โดยใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องต่อรองมีส่วนทำให้เกิดการยึดโยงผู้คนที่ความรู้สึก “รักขัล้านนา” เข้ามามีส่วนร่วมจนกลายเป็น “พลเมืองล้านนาทางวัฒนธรรม” (Lanna culture citizenship)

เอกสารอ้างอิง

- ชาลี เอื้อโพธิ์บุลย์. (2555). ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมิชชันนารีอเมริกันกับกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมเชียงใหม่ พ.ศ. 2410-2484. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะและความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ธเนศวร เจริญเมือง. (2554). *คนเมือง ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยใหม่ พ.ศ. 2317-2553*. เชียงใหม่: สถาบันพัฒนาเมืองเชียงใหม่ ศูนย์สร้างสรรค์เมืองเชียงใหม่.
- บุญเสริม สาตราภัย. (2523). *ศรีใหม่ คนเชียงใหม่คนแรกที่ไปอเมริกา*. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ป๋อง.
- บัวริน วงศ์ศรี. (2556). ภาพแทนล้านนาในสายตาคนนอก (สยาม/ไทย) และการโต้กลับมายาภาพของนักเขียนพื้นถิ่น. *มนุษยศาสตร์สาร*, 14(1), 1-37.
- มาลา คำจันทร์. (2537ก). *ลมเหนือและป่าหนาว*. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ.
- มาลา คำจันทร์. (2537ข). *เด็กบ้านดอย*. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ.
- มาลา คำจันทร์. (2547). *ดาบอุปราช*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- มาลา คำจันทร์. (2552). *สร้อยสุคันธา*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- มาลา คำจันทร์. (2554ก). *เจ้าจันทร์ผมหอม: นิราศพระธาตุอินทร์แขวน*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- มาลา คำจันทร์. (2554ข). *ลูกข้าวนี้*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.

สายชล สัตยานุรักษ์. ชาตินิยม วัฒนธรรม และความขัดแย้ง. ใน *ชาตินิยมกับทุนวัฒนธรรม: รายงานการประชุมวิชาการ* วันที่ 22-23 ธันวาคม 2551. เชียงใหม่: ศูนย์ประชุมนานาชาติ โรมแรมดิเอ็มเพรส.

สุนทร คำยอด. (2558). *อ.ไชยวรศิลป์กับภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือ*. ลำพูน: ภัณฑารักษ์พิมพ์.

หทัยวรรณ ไชยะกุล. (2556). *วรรณกรรมล้านนาร่วมสมัย (พ.ศ.2413-2550): การสืบทอดภูมิปัญญาและการสร้างสรรค์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อ.ไชยวรศิลป์. (2498). *ริมฝั่งแม่ระมิงค์*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์.

อ.ไชยวรศิลป์. (2500). *ร่วมแผ่นดิน*. พระนคร: คลังวิทยา.

อ.ไชยวรศิลป์. (2506). *ไพร่วัน*. พระนคร: โรงพิมพ์ศิลป์อักษร.

อ.ไชยวรศิลป์. (2507ก). *แดนมธุรส*. พระนคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม.

อ.ไชยวรศิลป์. (2507ข). *ดาวประจำใจ*. พระนคร: โรงพิมพ์แม่บ้านการเรือน.

อ.ไชยวรศิลป์. (2508). *แทบฝั่งอิรวดี*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

อ.ไชยวรศิลป์. (2515). *ค่าควรเมือง*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์.

อ.ไชยวรศิลป์. (2516). *ประทีปเหนือธารพิงค์*. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: อักษรบริการ.

อ.ไชยวรศิลป์. (2523). *มนต์ข่อยยังไม่สิ้น*. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาสน์.

อ.ไชยวรศิลป์. (2533). *ฉันเขียนเรื่องนี้เพื่อเธอ*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.

อัลธูแซร์, หลุยส์. (2557). *อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ* (กาญจนา แก้วเทพ, แปล). กรุงเทพฯ: Text.